

GLASBA GRE NA POT: POMEN IN VLOGA GLASBE V IZSELJENSTVU

Maša MARTY¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Glasba gre na pot: Pomen in vloga glasbe v izseljenstvu

Prispevek osvetljuje nekatere pomene in vloge glasbe in z glasbo povezanih dejavnosti med slovenskimi izseljenski skupnostmi v Švici. V novem okolju, ki sčasoma postaja domače, se vedno znova oblikuje kulturno življenje. S tem se sproža glasbeno ustvarjanje, s katerim se v migrantskem procesu vzpostavlja odnos do starega – izvirnega – in novega okolja; v na novo vzpostavljenih skupnostih je glasba medij za njihovo ustvarjanje in vzpostavljanje razmerij do njih in njenih članov. V prispevku nanizani primeri razkrijejo, kako in zakaj je glasba uporabljena, kakšna je njena vloga v izbrani izseljenski skupnosti, hkrati pa skuša ugotoviti, kaj se zrcali prek glasbe in glasbenega življenja.

KLJUČNE BESEDE: glasba, izseljenci, Švica, vloga glasbe v migraciji, pomen glasbe v migraciji

ABSTRACT

Music Sets Forth the Journey: The Meaning of Music in Migrations

The article highlights some of the meanings and roles of music and music-related activities among the Slovenian emigrant communities in Switzerland. As it gradually becomes a part of the new setting, shaping and reshaping the cultural life, there is at the same time an increase in musical creativity, which is used in migrant processes for establishing relations toward the old, original environment and toward the new environment; however, within the newly established communities, music serves as a medium for creating communities and establishing new relationships toward other communities and toward the members. The paper gives a few examples that show how and why music is used, the role it plays in the emigrant community in question, and attempts to understand what is reflected through music and musical life.

KEYWORDS: music, emigrants, Switzerland, role of music in migration, meaning of music in migration

¹ Mag. etnologije, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, masamarty@gmail.com.

UVOD

V novem življenjskem okolju, kjer so priseljenci pogosto obravnavani kot vir negativnih družbenih, ekonomskih ter tudi kulturnih sprememb, glasba večinoma prikazuje in odstira svetlejšo plat migrantskega popotovanja. V procesu, kjer se vzpostavlja triadni niz razmerij, vključujoč dogajanje v izseljenskih skupnostih gostujoče in izvorne dežele (Esman 1986: 349), ima glasba pomembno vlogo v vsakem delu te trojne komunikacije. »Trizvok z obrati« vzpostavlja razmerje do izvornega okolja in okolja preselitve, ki so si ga priseljenci izbrali sami ali jim je bilo kot novo življenjsko okolje dodeljeno, določa mesto v diaspori skupnosti, ki jo začnejo ustvarjati in sooblikovati, in razmerje do nje. Med izseljenci se glasba ter z njo povezani dogodki nenehno vpletajo v vsakdanje in praznično življenje, glasba sodeluje tudi v simbolnem prostoru, izoblikovanem v gibljivem, vmesnem kulturnem prostoru, nastalim med izvornim okoljem ter novim domom. Glasba ostaja v središču migrantske izkušnje, deželo izvora povezuje s krajem naselitve z zapleteno mrežo zvokov (Slobin 1994: 243), ki je v preteklosti v različnih oblikah »odigrala pomembno vlogo tako na osebni ravni izseljenca kot tudi pri združevanju in povezovanju izseljenske skupnosti« (Vovk 2004: 76). S pomočjo glasbe in z njo povezanih dejavnosti so dane tudi možnosti umevanja pomena, poteka ter delovanja migrantskega procesa v življenju posameznika in (etnične ali druge) skupnosti – tako na novo oblikovanih skupnosti, ki se v globalnem svetu vzpostavljajo v novem okolju, kot tudi skupnosti, ki jo posameznik zapušča in se vanjo vrača.

V prispevku z nekaj primeri predstavim uporabo glasbe v obliki poustvarjanja slovenskega ljudskega izročila in (upo)rabo narodno-zabavne glasbe. Predstavim njene simbolne rabe in uporabo glasbe kot medija, prek katerega je obravnavana izseljenska skupnost doživljala dogajanje v novem okolju. Poskušam predstaviti, kako se je identifikacija vzpostavljala prek izvornega okolja in kako se identifikacije krešejo ob nacionalnih konfliktih, izhajajočih iz političnega položaja nekdanjega skupnega jugoslovanskega prostora, ter kako se prenašajo na transnacionalno raven. Izsledki prikazujejo, kako se s pomočjo glasbe na novo vzpostavlja mesto skupnosti v priseljenem okolju, kam skupnost ter njeni posamezni člani spadajo, sevanje družbenih (ne)ravnovesij ter uporabo glasbenih oblik pri vstopanju in sprejemanju v novo okolje.

Od devetdesetih let 20. stoletja se v etnomuzikologiji uveljavlja pristop, ki postavlja v središče vprašanje identitete in intenzivneje odkriva glasbo ter spremljajoče dejavnike kot nepogrešljiv del migracijskega procesa. V etnomuzikoloških razglabljanjih se v migracijskih kontekstih vse bolj uporablja izraz diaspora, ki se je razširil v šestdesetih oz. sedemdesetih letih 20. stoletja iz zelo ozko usmerjenega pojmovanja glasbe diaspor. Ko je akademska sfera zaplula proti novemu diskurzu, ki se bolj osredotoča na istovetnost širših skupin, je prvotni pomen preseгла; izraz diaspora, ki je še vedno predmet znanstvenih razprav, je prišel v širšo rabo.¹ V prispevku (večinoma) uporabljam že prej uveljavljeni termin skupnost.

METODOLOGIJA RAZISKOVANJA

Uvid v vlogo glasbe pri (re)konstrukciji in afirmaciji identitete ter ob postavitvi lastnega glasbenega prostora v novem okolju, v katerem sobivajo lokalne glasbene prakse in prakse drugih priseljenih skupin, sem med letoma 2012 in 2014 pridobivala s pomočjo različnih raziskovalnih metod: s kvalitativno metodo poglobljenih intervjujev, saj me je zanimala subjektivna percepcija časa in prostora ter mesto kulture v njem; z aktivnim sodelovanjem ter opazovanjem glasbenega ustvarjanja in poustvarjanja posameznikov ter glasbenih skupin iz Slovenije, živečih v Švici. To mi je tudi pomagalo pri

1 Leta 1994 je bila etnomuzikologiji in utrditvi pojma namenjena tretja, od leta 1991 izhajajoča revija *Diaspora*. Z vprašanjem poimenovanja so se ukvarjali na primer Slobin (1992, 1994), Bohlman (2002), Ramnarine (2007), Zheng (2010); slednja je tudi opozorila na morebitno trendovsko generično deskripcijo izraza, ki lahko s tem izgublja dejansko pomensko diaspore (Zheng 2010: 18).

razumevanju realnosti v migracijskih procesih. Ob zbiranju z glasbo povezanega gradiva so me zanimalo tako življenjske zgodbe posameznikov in oblikovanje njihove identitete v vsakdanjem življenju kot vloge posameznikov v skupnosti oz. njihova vpetost v skupnost, ki se oblikuje ob spreminjajočih se življenjskih okoliščinah. »Prav za takšno konstruiranje identitete v avtobiografskih naracijah življenjskih zgodb [je] značilno, da se gradi v procesu socialnih interakcij in dialogov« (Milharčič Hladnik 2012: 14). Skušala sem določiti in v časovni okvir in prostor vpeti preteklo in novo pomenskost ter vzročnost glasbenih oz. kulturnih dejavnosti. S pridobljenim arhivskim gradivom, spletnimi stranmi in z intervjuji, s strukturiranimi in z neformalnimi pogovori sem lahko sledila ključnim raziskovalnim konceptom in možnim interpretacijam gradiva, ob tem pa sem upoštevala tudi pripovedovalcem pomembne poudarke. S pomočjo njihovega doživljanja dogodkov sem oblikovala sliko vzpostavljanja različnih razmerij. Prispevek je izsek iz obsežnejšega raziskovanja vloge in pomena glasbe med slovenskimi izseljenci v Švici.

KRATEK ORIS PRISELITVENEGA OKOLJA IN USTANAVLJANJA MIGRANTSKIH SKUPNOSTI

Po zadnjih dostopnih podatkih je imela Švica leta 2012 nekaj več kot osem milijonov prebivalcev, od tega skoraj milijon tujih državljanov, kar jih po odstotku tujcev med prebivalci (*Statistik Schweiz* 2012; Castles, Miller 2009: 118) z dobrimi 23 odstotki uvršča na drugo mesto v Evropi. Tujega izvora je bila leta 2013 dobra tretjina stalnih prebivalcev Švice; tretjina med njimi ima švicarsko državljanstvo (*Statistik Schweiz* 2013).

Prvi Jugoslovani v Švici so zabeleženi že na prelomu 18. v 19. stoletje. Njihovo število je počasi naraščalo, skokovito pa naraslo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.² Švica je med letoma 1945 in 1974 sledila programu obsežnega uvoza tuje delovne sile, iz Jugoslavije od šestdesetih let 20. stoletja, ko je ta odprla vrata Zahodu. Ljudje so se izseljevali z namenom izboljšanja gmotnega položaja in življenjskih priložnosti, pa tudi z namenom novih doživetij ob odprtju meje. »Sem se izučila za šiviljo in so prišli iz Švice [prosit], da bi delali za njih, pa sem šla,« mi je povedala ena od sogovornic, ki je prišla konec šestdesetih let, tako kot veliko preostalih sogovornikov, ki so v tem obdobju prišli »za eno leto«, da bi zaslužili, se nekaj naučili in se vrnili domov; nekaj jih je ostalo do danes. Okolje, v katerega so se priseljevali, je sčasoma postajalo jezikovno in kulturno vse bolj raznoliko. Število priseljencev iz Jugoslavije je naraščalo do devetdesetih let prejšnjega stoletja.³ Zaradi političnih sprememb v Evropi je po letu 1990 sledil množičen, nenadzorovan dotok ljudi, skokovit porast priseljencev v Švico je bil prav z območja nekdanje Jugoslavije.⁴

Po izjavah slovenskega veleposlaništva v Bernu naj bi sedaj v Švici živelo okoli 6.000 Slovencev.⁵ Slaba polovica jih ima samo slovensko državljanstvo, dobra polovica pa naj bi, po njihovih ocenah, imela obe državljanstvi. Slovenke in Slovenci so v Švico prišli prek različnih povezav in mrež, veliko jih je migrantstvo že poznalo, saj so na začasno delo v Evropo že prej odhajali tako družinski člani kot sosedje. Ti so že poznali »prednosti in slabosti migracij, mnoge migracijske in adaptivne strategije« (Repič 2006: 19).⁶ Sprva so se Slovenci združevali predvsem prek Slovenske katoliške misije, ki je bila

2 O Slovencih v Švici, njihovem položaju ter vzrokih izseljevanja glej Petrin (1986: 36), Rupnik (1972: 36–39; 1987), Drnovšek (2010), Taljat (2014).

3 V devetdesetih letih 20. stoletja jih je bilo 17.277 (*Statistik Schweiz* 2010).

4 Statistika beleži le prebivalce izvornih državljanstev, zato se domneva, da je v Švici število priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije še enkrat večje od zabeleženih podatkov. Leta 2006 naj bi s tega območja izhajalo približno 450.000 prebivalcev, kar je takrat predstavljalo šest odstotkov vsega prebivalstva (Kämpf 2008: 96).

5 Za podatke o slovenskih izseljencih glej *Statistični letopis* 2013 (Statistični urad Republike Slovenije).

6 Opisujem le izseljence, ki se prištevajo k slovenski nacionalnosti. Ob tem je bil in je še vedno določen odstotek izseljencev iz Slovenije, ki se ne prištevata k slovenski nacionalnosti in se je le izjemoma vključeval v slovenska društva. V zadnjih letih se jih več vključuje v spletna socialna omrežja.

jeseni leta 1968 uradno ustanovljena v Švici, Kneževini Lihtenštajn in na Predarlskem (Taljat 2014) ter je bila pomembno srečevališče in središče slovenskih izseljencev. Pol leta pred tem je bila v okviru ciriškega kluba jugoslovanskih državljanov ustanovljena podružnica v Amriswilu. Ta je združevala vse več Slovencev, ki so prihajali v Švico. V Amriswilu je nastala tudi prva slovenska folklorna skupina. V začetku sedemdesetih let se je z vse večjim številom Slovencev v Švici rojevalo precej pestro društveno življenje (leta 1971 ustanovljenemu, še danes delujočemu Planinskemu društvu »Triglav« s sedežem v Zürichu so sledile ustanovitve društev v manjših mestih, kjer so živeli Slovenci).⁷ Nekatera društva še delujejo, povezovanje mlajših generacij in novih priseljencev pa je v zadnjih letih doživelo »komunikacijsko transformacijo« (Mikola Gombač 2008: 44) in je vse bolj organizirano prek družbenih omrežij. V kulturno ter glasbeno življenje so se vedno znova vključevali tudi priseljeni posamezni profesionalni ali polprofesionalni glasbeniki, tako klasični⁸ kot izvajalci različnih drugih žanrov popularne glasbe.⁹

PRIMER VZROČNOSTI GLASBENO-PLESNE SKUPINE V MIGRANTSKEM KONTEKSTU

Iz pogovorov s člani skupine »Encijan« sem skušala izluščiti vlogo in pomen glasbe v migrantskem kontekstu: o tem, kako so izseljenci postavljali razmerja do starega in novega okolja, o njihovem mestu v skupnostih in o posameznih identifikacijah v migrantskem procesu. Skupina, ki se je oblikovala iz dramske skupine, je delovala dve desetletji, med letoma 1987 in 2007: »Ker smo že imeli narodne noše,« so povedale nekdanje članice skupine. Na pobudo takratnega duhovnika Slovenske katoliške misije in s prihodom para, ki je že plesal v folklorni skupini v Sloveniji, so v severnem delu Švice, v Oltnu, ustanovili folklorno skupino. Delovanja skupine se Slovenci v različnih delih Švice še živo spominjajo, nazorno pa so ga opisali par, ki se je pred nekaj leti vrnil v Slovenijo, ter sogovornice, ki še danes živijo v Švici in so bile v skupini plesalke in pevke, organizatorke ter zelo aktivne članice. Ob dogovorjenem srečanju so me presenetile z neverjetno natančno zapisanimi ter shranjenimi zapiski o vajah, izdatkih in predstavah ter o tem, kaj se je kdaj zgodilo. Vodile so urejeno, datirano in katalogizirano dokumentacijo, dopolnjeno z raznimi tiskovinami (računi, programi, letaki, vabili ipd.) ter s fotografijami posameznih dogodkov, na katerih je skupina sodelovala. Zapisano pa so živahno komentirale in dopolnjevale, da bi po spominu podale čim bolj verno rekonstrukcijo svojega skupnega delovanja. S tem so zaokroževale svoje videnje ter doživljanje takratnih dogodkov skozi današnje dožemanje, ocenjevale pomen delovanja skupine, kakršnega je imela v njihovih očeh, tako za njene aktivne člane, slovensko skupnost, Slovenijo kot tudi za novo okolje in novo domovino. S članicami folklorne skupine sem se nato še večkrat pogovarjala po telefonu ter ob raznih naključnih srečanjih na slovenskih dogodkih v Švici.

Folklorna skupina, sestavljena iz osmih plesnih parov (število je z leti nekoliko variiralo) in harmonikarja, je nastala precej pozno, saj so vsi njeni člani takrat že dolgo živeli v Švici. Ob folklorni skupini je nastopal še vokalni kvartet (včasih kvintet) »Kranjci«, včasih tudi Komorni zbor »Slovenija«, ki je deloval nekaj let ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja. Za člane je bilo sodelovanje v folklorni skupini najpomembnejše kulturno dogajanje v določenem obdobju njihovega

7 Društveni člani so se sicer postarali, vendar nekatere skupne dogodke, kot so novoletni ples, praznovanje materinskega dne, obletnice itn., obiskujejo tudi pripadniki druge in tretje generacije Slovencev. Na omenjenih dogodkih se izvaja predvsem narodno-zabavna glasba – ali, kot jo moji sogovorniki največkrat imenujejo, »domača« glasba – ki se prenaša po družinskem kanalu oz. kanalu skupnosti. Tovrstno glasbo na teh dogodkih pričakujejo tudi mlajši udeleženci.

8 Klasični glasbeniki so v Švico prišli študirat, tam pa so ostali zaradi boljših možnosti umetniškega ustvarjanja ter s tem povezanega finančnega preživetja.

9 Objave in oglaševanje na spletnih straneh, ki ponujajo glasbene storitve, v repertoarju največkrat naštevajo valčke, polke, koračnice, plesne pesmi – *Schunkelliedern*, alpske hite – *Alpenhit*, *Oldies*, *Partyhit*, šlagerje, country, pop in rock hite, hite iz petdesetih let, disko hite, *evergreens*, šansone, zabavno – *unterhaltung* glasbo, latinskoameriško glasbo ipd.

življenja in so bili zanj pripravljene marsikaj narediti. Kot je opisala sogovornica, »je bilo težko, ker smo se morali od daleč voziti na vaje in otroci in vse ... ampak to nam je bilo tako lepo, je bil en tak oddih za vse nas, to nam je pomenilo ... veliko.« Skupina je delovala samostojno, samoplačniško, ples je najprej poučeval par, ki je pred prihodom v Švico, v zgodnjih šestdesetih letih, plesal v domači folklorni skupini na Gorenjskem, pozneje so imeli še enega učitelja, čigar izkušenj z učenjem in s plesanjem slovenskih ljudskih plesov niso poznali, ampak je »verjetno že v Sloveniji učil, ko je tako [dobro] znal«. Vaje, na katerih so vadili splete plesov, so imeli enkrat mesečno zvečer ob koncu tedna. Program je, vključno s pevsko skupino, trajal eno uro. Prisotnost in odsotnost so natančno beležili. Program pa, »ker smo v Švici«, so izbirali demokratično, predvsem v izogib morebitnim plesnim in pétim variacijam posameznih plesalcev ali parov. »Da se nismo pregovarjali, kako je prav in kako narobe«, so se dogovorili, da je vsak par določil oz. vodil en splet plesov, preostali pa so sledili izbranemu vodji.

Repertoar, ki je bil ob ustanovitvi folklorne skupine sestavljen iz dveh plesnih spleto, so člani po prvem gostovanju začeli dopolnjevati z novimi plesi, sčasoma je njihov repertoar sestavljalo sedem plesov. Vsak plesni splet je imel pet delov, celotni program, ki je bil namenjen predvsem nastopom med slovenskimi izseljenci in je vključeval še nastop kvarteta (oz. kvinteta) »Kranjci« ter nekaj drugih nastopajočih (na primer Komorni zbor »Slovenija« ali nastop otrok ob slovenskih prireditvah), pa je trajal eno uro. Program je bil sestavljen iz sedmih plesnih spleto: 1. splet: *Šušarska*; 2. splet: *Grabčev ples*; 3. splet: *Na Gorenjskem je fletno*; 4. splet: *Kovtre šivat*; 5. splet: *Le plesat me pelji*; 6. splet: *Šušarska*; 7. splet: *Klobučkov ples*.

Delovanje folklorne skupine se glede samega repertoarja ne razlikuje preveč od drugih folklornih skupin (predvsem tistih v izseljenstvu), ki v obliki koreografiranih spleto v današnji čas na oder postavljajo ljudske plesne viže in pesmi. Odrske postavitve nastajajo tudi »zato, ker se folklorna dejavnost uresničuje s poudarjanjem drugačnosti, z razločevanjem ›nas‹ od ›drugih‹ – s poudarjanjem drugačnosti ›našega‹ izročila od izročila ›drugih‹« (Knific 2013: 129). Skupina »Encijan« je bila zanimiva kot primer glasbeno-plesne kulturne oblike, sicer tako specifične za izseljenske skupnosti, ki se razvijejo »kot nadomestilo nečesa, kar jim primanjkuje v vsakdanjem življenju« (Slavec 1990: 314) in kar zrcali razvoj medkulturne identifikacije, nastale prek simbolnega nadomestka željene in zamišljene stvarnosti. Spremenjeno vsakdanje življenje v novem okolju spodbudi kreativnost, ne glede na to, ali so imeli njeni člani tovrstno izkušnjo že v primarni domovini ali ne. Večina plesalcev folklorne skupine »Encijan« pred selitvijo v Švico ni plesala v folklorni skupini in ni imela izkušnje z aktivnim glasbenim udejstvom.

Delovanje folklorne skupine je bilo izredno pestro, po mnenju sogovornic naj bi bilo celo živahnejše kot v Sloveniji, saj se »je tukaj dogajalo veliko več kot v Sloveniji«. Sogovornice pa so večkrat poudarile, da niso imeli nič s Slovenijo kot državo in tam niso nikoli nastopali, čeprav sta tako Jugoslavija kot Slovenija vedno podpirali kulturno-društvene dejavnosti izseljencev in folklornih skupin, zveza kulturnih organizacij je vsako leto organizirala posebne seminarje za izseljence,¹⁰ pomen društvenega delovanja pa že historično zavzema pomembno mesto v slovenskem prostoru. »Nismo nikoli nič prosili in tudi ne dobili,« so pripovedovali moji sogovorniki.¹¹ To, da v Sloveniji niso nikoli nastopali, poudarja preoblikovan, distanciran odnos skupine, ki se je do izvirnega okolja oblikoval med daljšim bivanjem v drugem okolju: skupino so sestavljali člani, ki so bili več kot desetletje ali pa celo dve v Švici; nekateri so bili v novem okolju tudi rojeni. Hkrati pa so se, kot je opisala sogovornica, s primarnim okoljem čutili močno povezani: »Ljubezen do domovine je bila neverjetna, nepopisna, mi smo dali vse od sebe, vse moči, da smo folkloro skupaj spravili; kaj smo vse naredili, ampak smo uživali, z dušo in s

10 Seminarji še vedno potekajo v organizaciji Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti.

11 Po pripovedovanju različnih sogovornikov so bili v času Jugoslavije financiranje, predstavitve društev, skupne proslave itn. večkrat tudi predmet spora med jugoslovanskimi republikami. Nesoglasja so bila, kot mi je povedal sogovornik iz Amriswila, tudi pri organizaciji zabav: »Mi smo hoteli valčke in polke, oni pa kólo, in nismo našli ansambla, ki bi igral vse.« Napetosti so naraščale predvsem v drugi polovici osemdesetih let. Podobno je bilo med jugoslovanskimi izseljenci v drugih državah (za Švedsko glej Lukšič Hacin 1999: 196–201).

srcem.« Do primarnega okolja so akterji čutili visoko moralno dolžnost in so se močno vživeli v svojo vlogo predstavnikov: »Z našimi lepimi obredi smo za Slovenijo naredili veliko več kot vsi politiki, ampak nismo bili tako upoštevani, ker nismo bili z nobenim [povezani]. Mi smo zastopali Slovenijo in postali znani, kjer smo nastopali: v Švici, Nemčiji, Franciji.«

Glasbeno-plesna in nekakšna transnacionalna skupina z občutkom za kolektivnost je za primarno domovino Slovenijo ob nekaterih dogodkih postala tudi vir dodatne materialne pomoči; člani so zbirali sredstva in jih tja pošiljali ob naravnih nesrečah in drugih dogodkih, ali kot je povedal sogovornik: »Za vse so nas porabili«. V izseljenstvu ustanovljene skupnosti so v izvorni domovini postale prepoznane kot pomemben vir gospodarske strategije (Vertovec 1999: 4). Hkrati pa so v skupini s simbolnim odklajanjem institucionalnega povezovanja z izvornim okoljem ohranjali neodvisnost, da so »tako lahko nastopali za škofa ali pa za predsednika,« kot so komentirale sogovornice. Folklorna skupina »Encijan« je nastala kot orodje za iskanje lastne identifikacije, za razumevanje in razločevanje položaja posameznika in skupine ter za utrjevanje pripadnosti etnični, izseljenski identiteti, ki so jo in jo še vedno premišljeno in zavestno izbirajo v odnosu mi–drugi. »Kultura je običajno njen instrument« (Slavec 1990: 315), obenem pa predstavlja identifikacijo in integracijo njenih članov v novo okolje, pri katerih se v sedanjo izkušnjo kulturne identitete vključujejo bolj procesi kot pa samo bistvo (Clifford 1988: 275).

Prepoznavnosti ob raznih predstavitvah multikulturalnosti v Švici, kjer letno na različnih področjih prikazujejo etnično heterogenost dežele s številnimi priseljenci, so se moje sogovornice s ponosom spominjale, na primer, javnih mimohodov in nastopov skupine: »Ko smo hodili, so rekli: »Glejte, *Oberkramer!*! So nas prepoznali.« Gledalci so skupino prepoznali zaradi kostumske preobleke – folklornega kostuma, ki je v Švici postal prepoznaven predvsem z narodno-zabavnimi ansambli, ko je kot odrska preobleka prevzel funkcijo scenskega dekorja. Folklorni kostumi imajo kot spodbuda za nastanek reprezentativne skupine sploh posebno vlogo v vsakem okolju. V izseljenstvu je simbolni pomen še močnejši, saj se ta, ki se preobleče, lažje identificira z vlogo, ki jo odigrava, opazovalci pa dobijo pravo informacijo o nastopajočem (Knific 2014), čigar »okraševanje telesa« v povezavi z glasbenim izvajanjem »ni nikoli arbitrarno« (Seeger 1987: 78).

GLASBA V IZSELJENSTVU: ELEMENT VKLJUČEVANJA ALI MARGINALIZACIJE?

Pojem *Obrekrajn* je v švicarski prostor prišel v začetku šestdesetih let s slovenskimi glasbeniki, najprej z Ansambлом bratov Avsenik,¹² nato pa še z drugimi. Ti so v širšem srednjeevropskem, predvsem nemško govorečem prostoru igrali narodno-zabavno glasbo, ki je bila takrat novo nastajajoča hibridna glasbena zvrst. Kmalu, že v drugi polovici šestdesetih let, se je uveljavila identifikacijska označba glasbenikov kot *Oberkramer* in glasbenega žanra kot *Oberkramermusik*. Ta se še uporablja, čeprav se je v širši zavesti – da je *Oberkrajin* Kranjska oz. Gorenjska, da so *oberkrajner* glasbeniki in da je ta uveljavljena glasbena zvrst iz Slovenije – uveljavil precej pozneje.¹³ Prek glasbenikov narodno-zabavne glasbe se je uveljavil tudi folklorni kostum, t. i. narodna noša, ki je postala eden od prepoznavnih elementov slovenske narodno-zabavne glasbe.

Še bolj je nacionalna pripadnost postala aktualna v devetdesetih letih prejšnjega stoletja ob prelopnih političnih dogodkih v Jugoslaviji oz. Sloveniji. V Švici se je takrat močno povečalo število priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije. Pridružili so se že tako veliki skupnosti, ki je za Švicarje skupna – jugoslovanska. Dogodki iz skupnega jugoslovanskega prostora so se prenesli tudi na transnacionalno

12 Člani Ansambla bratov Avsenik so leta 1958 prvič nastopili na zahodnonemški televiziji (Sivec 1998: 49), v Švici pa leta 1962 (Marti 2007: 151).

13 V vedenju Švicarjev, predvsem neposlušalcev te glasbe, so *Oberkramer* glasbeniki umeščeni v avstrijski ali pa nemško-bavarski geografski prostor, medtem ko poslušalci vedo, od kod glasba prihaja. Nekateri njeni ljubitelji Gorenjsko kot »zibelko« narodno-zabavne glasbe oz. *Oberkramermusik* tudi obiščejo.

raven, odmevali in zaživeli so tudi v izseljenskih skupnostih. Občutenje ter iskanje (nove) pripadnosti in identitete sta se razlikovala glede na deželo izvora migrantske skupnosti. V Sloveniji se je javni diskurz oblikoval v pozitivno opredeljenih odcepitvi ter osamosvojitvi Slovenije od Jugoslavije; takšno vzdušje je vladalo tudi med slovenskimi izseljenci. V diasporne skupnosti iz drugih jugoslovanskih republik je nova politična realnost vnesla zmedo. V Makedoniji rojeni glasbenik švicarske skupine »Dschané«, ki izvaja balkansko glasbo, je na primer svoj položaj opisal z besedami: »Pripadam k številnim ›secondos‹¹⁴ v Švici, ki smo imeli velike težave s tem, da dežele našega otroštva naenkrat ni bilo več«¹⁵ (Brunnschweiler 2009: 587).

Novim iskalcem zaposlitve so se pridružili še begunci, legalni in ilegalni, povečala sta se medijski diskurz o problematiki novih priseljencev ter s tem povezana stigmatizacija. »Izseljenci so vedno na prepihu, kaj in kako bo.«¹⁶ »Jugose« ali »Viće«¹⁷ so začeli obravnavati kot glavne prinašalce nereda v mirno deželo, pejorativen odnos do njih se je v novem tisočletju še povečal.¹⁸ Slovenci so bili zaradi maloštevilčnosti, skupinske neprepoznavnosti in uspešni integraciji navkljub po pripovedovanju mojih sogovornikov potisnjeni v »skupinski balkanski« prostor, kjer se je določitev meja krepko kresala tudi na glasbenem področju (več glej Pettan 2007: 366). Slovenske skupnosti v Švici so se želele vedno znova distancirati od območja nekdanje skupne države. Na vprašanje o prispevku Slovencev v Švici je nekdanji slovenski diplomatski predstavnik poslovno odgovoril, da so, kljub temu da so Slovenci, »nemalokrat označeni kot ex Jugoslovani ali ljudje z Balkana«: »S seboj [so] prinesli tudi košček kulture, na primer *oberkrainerške*« (Kämpf 2008: 105–106). V pogovorih razni sogovorniki pogosto omenjajo identificiranje s pomočjo glasbe, ki bi slovenski prostor postavila v srednjeevropski kulturni in alpski prostor. Glasbeni medij, ki se je vzpostavil za širšo prezentacijo in prepoznavnost slovenskih izseljenskih skupnosti, so predvsem narodno-zabavne skupine. V Švici delujoči slovenski glasbeniki vedno omenijo spoštljiv odnos Švicarjev »do naše glasbe«, kar pa je treba razumeti tudi v socialnokulturnem kontekstu, kjer ta glasba živi. Skupnosti so si svoj prostor v novi realnosti pogosto, predvsem pa po letu 1991, izborile in ponovno vzpostavile s pomočjo reprezentativne moči glasbe. Za distinkcijo od preostalih izseljenskih skupin nekdanjega skupnega političnega prostora, s katero se Slovenci niso želeli enačiti, so tudi člani folklorne skupine »Encijan« uporabljali vizualno in zvočno podobo. Predvsem z narodno-zabavno glasbo pa tudi s starejšimi plesnimi vižami so se slovenski izseljenci v Švici želeli povezati v skupen, alpski glasbeni prostor. Sami pravijo: »Naša muzika je alpska.« Le izbrani, širše uveljavljeni kot »samo« slovenska glasba in kostumska preobleka, sta jim rabili za utrjevanje identitete v novem okolju ter kot sredstvo za komunikacijo skupnosti z državo gostiteljico, ki je sčasoma postala država bivanja: »Mi smo prišli prostovoljno, s trebuhom za kruhom, smo se živeli, smo bili sprejeti, smo radi tukaj.«

VLOGA GLASBE PRI POVEZOVANJU OKOLJA IZSELITVE IN OKOLJA PRISELITVE

Moje sogovornice in sogovorniki novega okolja sčasoma niso več doživljali kot tujega. Tudi s folklorno skupino so ustvarili novo skupnost: »Če bi sešteli, koliko tisoč ur smo bili mi skupaj, pa nismo spali, nismo jedli, pa vseeno ... ampak nismo nič pogrešali, nismo nikoli imeli občutka, da smo v tujini.« V novi

14 *Secondos* so v Švici poimenovani pripadniki druge generacije imigrantov.

15 Povedal Igor Bogoev, ki se je preselil iz Makedonije v Švico kot enoleten otrok.

16 Tako je položaj izseljencev komentiral nekdanji duhovnik, ki je v slovenski misiji v Švici deloval v devetdesetih letih.

17 »Jugos« ter »Vić«, slabšalna vzdevek za priseljence z območja nekdanje Jugoslavije, se deloma uporabljata še danes.

18 Že leta 1993 je na primer »Gruppe für eine Schweiz ohne Armee« izdala zbirko člankov *Jugo-was?-lien*. Leta 2005 je bila problematiki priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije posvečena mesečna izdaja revije *Folio*, *Neue Zuercher Zeitung* z naslovom *Jugo*. Leta 2008 je izšla publikacija *Die »Jugo-Schweiz«* (Kämpf 2008), leta 2010 *Jugo-Bild und Stereotyp* (Mc Grath Abazovic 2010) itn. O stigmatizaciji albanske nacionalne skupnosti tudi prek klubskega življenja je pisala Jane C. Sugarman (2007: 269–307).

domovini so si ob svojem starem domu zgradili nov dom, v lastni etnični skupini pa svoj socialni svet, hkrati pa tudi komunikacijo z novim okoljem in vpetost vanj. Ob tem se niso odrekli slovenski identiteti oz., kot so povedali: »Smo bili dosti bolj zavedni kot naši Slovenci v domovini.« Izjava je razumljiva v kontekstu bivanja v novem, drugačnem okolju, kjer je potrditev etnične in nacionalne pripadnosti vedno znova aktualna. Čeprav imajo številni moji sogovorniki dvojno državljanstvo,¹⁹ se niso odrekli slovenski identiteti, temveč so sprejeli novo in ohranili staro.

Folklorna skupina se je (kot že v marsikateri izseljenski skupnosti) izkazala kot strateško učinkovito orodje oz. oblika, ki hkrati zapolni tako željo po nenehnem izkazovanju in potrjevanju identitete kot tudi željo po pripadnosti tako oblikovani skupnosti, ki poveže posameznike, da lahko prek nje komunicirajo z novim okoljem. Skupina »Encijan« je nastala kot nacionalna skupnost, hkrati pa ni bila zgolj monoetnična, saj je v njej plesal tudi domačin (Švicar), plesalkin partner. Po besedah članov skupina ni bila le predstavnica Slovenije, temveč tudi Slovenske katoliške misije in širše verske pripadnosti Katoliški cerkvi. Ves čas je namreč sodelovala s Slovensko katoliško misijo, njen takratni duhovnik je bil v skupini zelo aktiven. Večina članov je v Švico prišla konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja in predstavljajo generacijo, katere življenje v slovenski izseljenski skupnosti se v veliki meri enači z življenjem v slovenski cerkveni skupnosti. V naslednji generaciji se je do slovenske Cerkve v izseljenstvu vzpostavil nov odnos: ta nima več prejšnje močne vloge socializatorja skupnosti.

Folklorna skupina je bila neke vrste razširjeno »domače ognjišče«. V novem prostoru je tradicionalna oblika poustvarjanja slovenske ljudske kulture zaživela s sodelovanjem na slovenskih praznovanjih. Ob prikazih multietnične in multikulturne družbe v novem okolju je predstavljala slovensko nacionalno skupnost, sodelovala na pomembnih obletnicah, ob diplomatskih srečanjih itn. Obstoj skupine je omogočal, da so se udeleževali dogodkov, na katere sicer ne bi bili vabljeni, odprla jim je vrata v novo okolje, olajšala skupno socializacijo v isti etnični skupnosti kot tudi med lokalnim prebivalstvom, ki je z navdušenjem sprejemalo njihove nastope. »Dosti tega smo doživeli, kar tukaj [v Sloveniji] ne bi, če bi ostali,« je komentiral sogovornik iz Gorenjske, deset let član folklorne skupine, ki se je pred nekaj leti vrnil v Slovenijo. Skupina je delovala prek večplastne diasporne identitete, ki je »zgrajena iz spominov, domišljije, pripovedi in mitov. Kulturne identitete so pomembne za identifikacijo, so spreminjajoče se tvorbe identifikacije ali vezi, nastale v zgodovinskem in kulturnem diskurzu« (Hall 1993: 226).²⁰ Z društvenim življenjem, ki se je oblikovalo kot orodje za lažjo resocializacijo v novem okolju, so si člani v časovnem in prostorskem okviru, ki jim je bil na voljo, zagotavljali obliko skupinske hibridne oblike življenja prejšnjega slovenskega okolja. »Glasba spodbuja občutke istovetnosti, ohranja in prenaša kulturni spomin ter vzpostavlja čutno ustvarjanje prostora. Posamezniki glasbo lahko uporabljajo kot umišljeni kulturni »zemljevid pomenov«, na katerem zarisujejo svoja mesta« (Cohen 1998: 286–287).

Skupina, ki se je z leti povezala v trdno skupnost in je od predstavljanja folklornih oblik prešla v bolj društveno življenje, povezano z etnično oz. nacionalno pripadnostjo,²¹ je bila leta 2007 razpuščena: upadlo je število starih plesalcev, do obnovitve članstva in vključitve novih plesalcev pa ni prišlo, prav tako pa so bili njeni člani vse bolj vpeti v druge dejavnosti.

19 V Švici se s švicarskim državljanstvom opredeljuje tudi švicarsko nacionalnost. Ob prevzemu državljanstva zabeležijo izvorno okolje oz. državljanstvo/nacionalnost, ta pa preide v švicarsko. Dvojna državljanstva so dovoljena, vendar niso zabeležena. Uradno tolmačenje nacionalnosti so prevzeli tudi slovenski izseljenci, ki s sprejetjem državljanstva prevzamejo tudi novo, švicarsko nacionalnost. Ta v prvi generaciji priseljencev navadno ne izključuje slovenske. Drugače pojmujejo prebivalce Slovenije, v njihovem primeru namreč sledijo slovenski uradni praksi in znotraj državljanstva, tudi prek več generacij, ločujejo različne narodne ter etnične pripadnosti.

20 Člani skupine tudi niso bili novi priseljenci, saj so večinoma prišli konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja ali pa so bili v Švici že rojeni. Skupina je začela delovati leta 1987, kar pomeni, da se je diasporna identiteta pri članih skupine že nekaj časa oblikovala.

21 Kostumografiranje pozneje ni več sledilo le slovenski narodni noši, temveč se je, predvsem ob praznovanjih osebnih in drugih praznikov, modificiralo v različne kostumske preobleke.

ZAKLJUČEK

Slovenski izseljenci, ki so se predvsem od šestdesetih let prejšnjega stoletja preseljevali v Švico, so v migrantskem procesu uporabljali glasbo ter njeno simbolno rabo za spoznavanje novega okolja in lažjo integracijo, hkrati pa tudi kot medij, s katerim so ustvarjali dogodke ter uveljavljali svoj novi položaj posameznikov ter oblikovane skupnosti. Tako člani folklorne skupine »Encijan« kot tudi drugi moji sogovorniki so s prihodom v novo okolje razširili staro, s katerim so ohranjali, vzdrževali in obnavljali stike in v katerega so še vedno vpeti. Kot izseljenci so vzdrževali mnogovrstne povezave z matično domovino (Repič 2006: 41). Z društvenim življenjem, ki se je oblikovalo kot orodje za lažjo socializacijo v novem okolju, pa so si člani, v časovnem in prostorskem okviru, ki jim je bil na voljo, zagotavljali vrsto skupinske hibridne oblike življenja iz prvotne domovine. Tako so z revitalizacijo ljudske glasbe folklorno skupino uporabili kot transkulturni medij, ki so ga v izseljenski skupnosti razvili kot neke vrste folklorni hibrid. Ta koncept omogoča razumevanje glasbene in plesne kreativnosti diaspornih skupnosti.²² Prav kreativnost kot značilnost glasbene poustvarjalnosti pa odpira prostor novim interpretacijam ter posameznikom in skupnosti ponuja novo izkušnjo prostora.

Glasba, ki je viden (oz. slišen) simbolni prepoznavni znak pripadnosti oz. nepripadnosti neki skupnosti (Sugarman 2007: 269–307), je v opisani glasbeno-plesni skupini nastala kot orodje za iskanje lastne identifikacije, razumevanje in razločevanje položaja posameznika in skupine ter utrjevanje pripadnosti etnični, diasporni identiteti. Opisana folklorna skupina »Encijan« je bila uporabljena kot prilagojena strategija za ohranjanje enotnosti skupnosti ter za prezentacijo navzven, in to z obnovitvijo dela ljudske kulture, kakršna se ustvarja v domačem, primarnem okolju. V novem okolju je bila folklorna skupina kanal, s pomočjo katerega so njeni člani sami ustvarili in oblikovali lastno polje avtonomije, nadzorovali lastno identiteto in kulturo. Ta izraža vpogled v življenje različnih skupnosti v procesih njihovega nastajanja in njihovih nadaljnjih modifikacij. Prek delovanja skupine je mogoče slediti, kaj se z glasbo dogaja v družbi, kako nanjo vpliva, kako gradi nekatere vidike kulture in družbenega življenja ter kako se »družba zgodi v glasbi« (Seeger 1983: xiv). Glasba in ples folklorne skupine sta bila pomembna člena pri ustvarjanju konteksta praznovanj širše slovenske izseljenske skupnosti, pri katerih je bila realizacija pomembnejših letnih kolektivnih ritualov še kako pomembna za učvrstitev ter obnavljanje identifikacije nacionalne skupnosti.

Slovenski izseljenci so s prihodom v novo okolje glasbo uporabljali kot medij za identifikacijo in postavitve slovenskega kulturnega okolja v sorodni srednjeevropski kulturni alpski prostor. Glasba s svojo kohezivno močjo včasih omogoča tudi nepričakovana medkulturna razmerja in je pomemben medij za izražanje družbene stabilnosti (O'Connell 2010: 6). Ta vidik je med migrantskimi skupnostmi z območja nekdanje Jugoslavije postal še bolj aktualen ob prelomnih političnih dogodkih po letu 1991. S pomočjo glasbe in njene reprezentativne moči so slovenske skupnosti v novi realnosti vzpostavile svoje mesto v srednjeevropskem oz. alpskem kulturnem prostoru in so se tudi na ta način skušale oddaljiti od nekdanjega skupnega jugoslovanskega ter (zahodno)balkanskega prostora, ki je bil od zadnje deкаде prejšnjega stoletja v švicarski javnosti slabšalno obravnavan. V novem okolju so slovenski izseljenci sčasoma poiskali svoj del domovine. To jim je bilo v veliki meri omogočeno z ustanovitvijo folklorne skupine in delovanjem v njej (pa tudi v drugih skupinah in skupnostih). Prek tega so lahko konstruirali in preoblikovali svojo hkratno vključenost v več kot eno družbo (Lukšič Hacin 2009: 65). Glasba, ki ima moč, da z izvajanjem vedno znova »zbere in ponovno zbere preteklo in sedanje identitete« (Slobin 1994: 244), je postala medij kulturnega prenosa. Tako je tudi slovenska glasba, najbolj pa narodno-zabavna, našla svoje mesto »v globaliziranem svetu glasbe: jazz, opera, techno, gospel, pihalne godbe, punk, švicarska ljudska glasba, zvoki priseljencev z Balkana, [ki] danes vsi samoumevno spadajo v švicarski glasbeni prostor« (Merki 2009: 8).

²² Te večkrat povzročajo nesoglasja z domačo stroko, ki ocenjuje poustvarjanje ljudskega izročila pri izseljencih z merili domačega okolja.

LITERATURA

- Bohlman, Philip V. (2002). *Sounding the Space between the Two Worlds: Rupture, Resistance, and revival in the Re-Membering of German and American History*, http://csumc.wisc.edu/mki/Resources/Online_Papers/MusicConfPapers/BohlmanPaper.pdf. (7. 5. 2014).
- Brunnschweiler, Sabina (2009). Plötzlich Reden alle von Balkanmusik. *Musikszene Schweiz* (ur. Christopf Merki). Zürich: Chronos, 582–591.
- Castles, Stephen, Miller, Mark J. (2009). *The Age of Migration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Drnovšek, Marjan (2010). *Izseljevanje, »rakrana« slovenskega naroda: Od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije*. Ljubljana: Nova revija.
- Drnovšek, Marjan (2012). *Slovenski izseljenci in zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Esman, Milton J. (1986). Diasporas and International Relations. *Modern Diasporas in International Politics* (ur. Gabriel Sheffer). London, Sydney: Croom Helm, 333–349.
- Frisch, Max (1965). Vorwort. *Siamo Italiani* (ur. Alexander J. Seiler idr.). Zürich: EVZ-Verlag.
- Frisch Max, Klabus, Vital (2010). *Dnevnik 1966–1971*. Ljubljana: Študentska založba.
- Frisch, Max, Klabus, Vital (2013). *Stiller*. Ljubljana: Študentska založba.
- Gruppe für eine Schweiz ohne Armee (1993). *Artikelsammlung »Jugo-was?-lien«*. Zürich (Postfach 103, 8031): GSoA, Arbeitsgruppe Jugoslawien.
- Kämpf, Philipp (2008). *Die »Jugo-Schweiz«: Klischees, Provokationen, Visionen*. Zürich: Rüegger.
- Knific, Bojan (2013). Interpretiranje plesnega izročila: Lokalno, nacionalno in nadnacionalno. *Traditiones* 42/1, 125–142.
- Knific, Bojan (2014). *Od obleke do preobleke*, http://www.jskd.si/folklorna-dejavnost/kostumi_folklor/knific_od_obleke_do_preobleke.htm (14. 7. 2014).
- Lukšič Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Lukšič Hacin, Marina (2009). In kaj je transnacionalizem?: Razmišljanja ob knjigi Jake Repiča »Po sledovih korenin: Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo«. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 49/1–2, 61–66.
- Marti, Urs (2007). *Original Oberkrainer Avsenik-Musik*. Version 1.0. Rümliigen: U. Marti.
- McGrath Abazovic, Renee (2010). *Jugo-Bild und Stereotyp*. Bern: HKB.
- Merki, Christoph (2009). *Musikszene Schweiz*. Zürich: Chronos.
- O'Connell, John M. (2010). An Ethnomusicological Approach to Music and Conflict. *Music and Conflict* (ur. John Morgan O'Connell, Salwa El-Shawan Castelo-Branco). Urbana: University of Illinois Press, 1–15.
- Petrin, Ernest (1968). Srečanja v Švici in Nemčiji. *Slovenski izseljenski koledar '69*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 35–38.
- Pettan, Svanibor H. (2007). Balkan Boundaries and how to cross them: A postlude. *Balkan Popular Culture and the Ottoman ecumene* (ur. Donna Anne Buchanan). Lanham, Md: Scarecrow Press, 365–383.
- Ramnarine, Tina K. (2007). Musical Performance in the Diaspora: Introduction. *Musical Performance in the Diaspora* (ur. Tina K. Ramnarine). London, New York: Routledge, 1–19.
- Repič, Jaka (2006). *Po sledovih korenin: Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Rupnik, Anton (1972). Sindikati ščitijo gostujoče delavce. *Slovenski izseljenski koledar '73*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 36–39.
- Rupnik, Anton (1987). *Švicarska čarobna formula CH*. Ljubljana: Borec.
- Sivec, Ivan (1998). *Vsi najboljši muzikanti I*. Mengeš: ICO.
- Slavec, Ingrid (1990). Etnološko preučevanje etnične identitete slovenskih izseljencev. *Dve domovini / Two Homelands* 1, 309–317.
- Slobin, Mark (1994). *Diaspora*. North York (Ont.): University of Toronto Press.

- Slobin, Mark (2003). The destiny of »diaspora« in ethnomusicology. *The cultural study of music*. New York: Routledge, 284–296.
- Statistični letopis (2013). Statistični urad Republike Slovenije, http://www.stat.si/letopis/2013/04_13/04-30-13.html (15. 6. 2014).
- Statistik Schweiz (2012). Ständige und nichtständige Wohnbevölkerung nach Geschlecht und Staatsangehörigkeit, am Ende des Jahres: Wohnbevölkerung von 1850 bis 2010, <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de> (15. 6. 2014).
- Statistik Schweiz (2013). Bundesamt für Statistik (BFS), Website Statistik Schweiz: Migration und Integration – Indikatoren Ausländische Bevölkerung: Staatsangehörigkeit, <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/07/blank/key/01/01.html> (5. 6. 2014).
- Sugarman, Jane C. (2007). »The Criminals of Albanian Music«: Albanian Commercial Folk Music and Issues of Identity since 1990. *Balkan popular culture and the Ottoman ecumene: Music, image, and regional political discourse* (ur. Donna Anne Buchanan). Lanham, Md: Scarecrow Press, 269–307.
- Taljat, David (2014). Slovenska misija–Slovenen Mission–Schweiz–Fürstentum Liechtenstein–Vorarlberg, <http://www.slomisija.ch/> (1. 6. 2014).
- Vertovec, Steven (1999). Three meanings of »diaspora«, exemplified among South Asian religions. *Diaspora* 7/2, 277–299.
- Vovk, Joži (2004). *Antropologija glasbe: Slovenska glasbena kultura in njen vpliv na ohranjanje etnične identitete med Slovenci v Argentini*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Weber, Daniel (2005). *Jugo*. Zürich: Verlag NZZ-Folio.
- Zheng, Su (2010). *Claiming Diaspora*. New York: Oxford University Press.